

taukūs (acc. sing. *taūkų*) „fett(ig), üppig“: *tùkti* „fett werden“ (kaip *daūbq*: *dùbti*, *saūsq*: *sùsti*, *raūkti*: *rùkti* ir kt.); čia priklauso ir *taūkti*, *-ia*, *-ė* „gut gedeihen (von Getreide, Vieh)“. Antra vertus, baltų kalbos turi ir akūtinę šaknį, plg. liet. *taukai* (acc. pl. *táukus*) „Fett“: lat. *tūksiu* „fett werde“ (kaip *láužti*: *lūžti*: *tráukti*: *trúkti* ir kt.), plg. dar *tū-las*, s. sl. *ty-ti*.

Vietoj vienaskaitos įnagininko *galvą* turėtų būti *gálva* (p. 9), nes akūtinės šaknies vardažodžiai šiame linksnyje kirčio į galūnę nenukelia (išskyrus įnagininkus su galūne *-mi*) plg. *lāngu*, *vėlniu*, *žālčiu*, *giesme*, *mėnesiu*, *vāndeniu*, *júosmeniu*).

Sl. **męso* (pl. *męsá*) baltiškoji paralelė yra žemaičių *mensà* (Kaltinėnai, Vainutas¹¹, Laukuva, Saugos). Šis žodis, kaip ir slaviškasis jo atitikmuo, turi cirkumfleksą ir yra kilnojamo kirčio paradigma. Gretiminės žemaičių formos *meisa* kilmė neaiški (plg. pr. *mensā|menso*), nors kai kuriose žemaičių tarmėse *eñ* gali virsti *eī*, plg. žė. *lėišis*, *skėišis*¹² (iš **leñšis* „Linsenkorn, Linse“, **skeñšk* „untertauche, ertrinke“). Latvių formą *miēsa* autorius neteisingai laiko pasiskolinta iš slavų. Latvių *miēsa* taip pat kilusi iš balt. **mensá* (plg. lat. *piēci*=liet. *penki*).

Šios kelios kritiškos pastabos nemenkina didelės V. Iličiaus-Svitičiaus darbo vertės. Tolesnei baltų ir slavų akcentologijos raidai reikėjo tokio darbo, ir veikalo autorius, argumentuotai pagrindęs baltų ir slavų akcentuacijos sistemų ryšį su indoeuropietiška, įnešė reikšmingą indėlį į baltų ir slavų kalbų akcentologiją.

S. Karaliūnas

DĖL KAI KURIŲ VANDENVARDŽIŲ KILMĖS IR DARYBOS

Alfred Senn, *Zur Bildung litauischer Gewässernamen*, „Annali dell' Istituto Universitario Orientale, Sezione Slava“, II, Napoli, 1959, p. 41—47.

Užsienio lingvistinėje ir specialioje toponiminėje literatūroje pastaruoju metu vis dažniau pasirodo straipsnių bei studijų apie lietuvių vietovardžius. Tik kartais, naudojantis nepilna ar nepatikima toponimine medžiaga, padaroma nepagrįstų išvadų. Tai galima pasakyti ir apie čia aptariamą A. Zeno straipsnį.

Remdamasis „Lietuvių kalbos rašybos žodyne“ (1948 m.) pateiktais tikriniais vardais ir įvadinės dalies pastabomis apie lietuvių vietovardžius, A. Zenas bando nusakyti lietuvių vandenvardžių darybos ryškesnius atvejus. Deja, nemaža jo teiginių yra nemotyvuoti, o kai kurių lietuvių vandenvardžių daryba ir etimologija jo aiškinama net neteisingai.

Autorius teigia, kad lietuvių ir latvių kalbų tikriniai vardai dar visai nėra tikrai moksliskai tyrinėjami, kad vis dar tesitenkinama dabar-

¹¹ K. Būga, RR, I, p. 113.

¹² P. Skardžius, ZslPh, XXVI, 1958, 375 tt.; E. Grinaveckienė, LKK, III, 1960, p. 196.

tinių vardų „taisyklingų“ formų rinkimu ir vengiama istoriškai tyrinėti vietovardžius¹.

Vieninteliu „tikrai mokslisku“ A. Zenas linkęs laikyti tik istorinį vietovardžių tyrinėjimą. Čia reikia pasakyti, kad šiuo metu toponimikos moksle kaip tik vyrauja nuomonė, jog istorinio tyrinėjimo parengiamuoju etapu turi būti sinchroninė analizė, paremta struktūriniu-gramatine klasifikacija. Į vietovardžius žiūrima kaip į savitą, savus (toponiminius) dėsnius turinčią sistemą. Todėl manoma, kad kurią nors nacionalinę toponimijos sistemą galima tyrinėti, tik gerai išsiaiškinus jos bendrus specifinius darybos ir semantikos bruožus, jos struktūrą, jos raidos tendencijas. Antrąjį vietovardžių tyrinėjimo etapą turi sudaryti darybinių ir semantinių tipų stratigrafija, bandymas nustatyti tų tipų sąlyginę chronologiją. Vadinas, tik tuomet ir prasideda istorinis vietovardžių tyrinėjimas. Svarbus tokio tyrinėjimo parengiamasis darbas yra visų vietovardžių surinkimas iš etniškai vieningo ploto, atskirų vietovardžių pirminių formų išskyrimas iš daugybės antrinių formų, kurios yra atsiradusios dėl liaudies etimologijos ar kitokio pobūdžio iškraipymų. Taip vietovardžių tyrinėjimas suprantamas ir Lietuvoje. A. Zenas, matyti, laikosi tradicinio požiūrio į toponimiją, pagal kurį vietovardis pirmiausiai yra „istorijos šaltinis“, ir mano, kad atskiri vietovardžiai gali būti aiškinami atomistiškai, išplėsti iš toponiminio kontinuumo, iš savo sistemos, paisant tik formalaus, fonetinio jų sutapimo su apeliatyvais.

Kur gali nuvesti toks atomistinis vietovardžių tyrinėjimas, ryškiausiai parodo kai kurios paties A. Zeno etimologijos.

A. Zenas tiesiog a priori įsitikinęs, kad dauguma lietuvių vandenvardžių yra kilę iš asmenvardžių. Iš tikrųjų tik nedidelę baltų upėvardžių dalį ir kiek daugiau ežerų vardų galima kildinti iš asmenvardžių. Tokie vandenvardžiai dažniausiai yra posesyvinės arba memorialinės reikšmės, padaryti iš vandenų savininkų arba šiaip su tais objektais susijusių asmenų vardų ir pavardžių. Dažniausiai tai kilmininkiniai arba jau suvardininkėję eliptiniai kilmininkiniai vandenvardžiai. Tačiau tokiu būdu yra susidarę tik palyginti mažų hidrografinių objektų, įtilpusių į jų savininkų valdų plotą, vardai. Didesnės upės paprastai neturi antroponiminių vardų. Baltų vandenvardžių visuma rodo, kad senesnieji upių ir ežerų vardai semantiškai yra susiję su fizinėmis-geografinėmis ar konfigūracinėmis objektų savybėmis arba yra tiesiog fiziografiniai terminai. Kaip tik dėl to vandenvardžiai nėra vieniši — jie kartojasi įvairiose vietose, daugelio vandenvardžių šaknų arealas apima beveik visą baltų kalbų istorinį plotą. Tik vandenvardžio vienišumas hidronimijos sistemoje gali būti vienas iš pretextų kildinti jį iš asmenvardžio.

¹ „Der... VI. Internationale Kongress für Namenforschung... mußte den Baltisten zu beschämenden Erkenntnis bringen, daß es eine richtige wissenschaftliche Namensforschung im Litauischen und Lettischen überhaupt noch gar nicht gibt, da man sich dort immer noch mit blosser Sammeln der heute „korrekten“ Namensformen zufrieden gibt und jeglicher historischen Untersuchung gegenüber kühle Zurückhaltung zeigt“ (p. 41).

Turint galvoje tai, kas aukščiau pasakyta dėl baltų vandenvardžių genezės, mus įtikina J. Otremskio duota upėvardžio *Zeimenà* ir ežero vardo *Zeīmenas|Zeīmenes|Zeīmenys* etimologija (: **žeimà* „Kälte“²; greičiau **žeimuō*. — B. S.), o visai neįtikinamai šią etimologiją kritikuoja A. Zenas, remdamasis nemotyvuotu įsitikinimu, kad esą šie vandenvardžiai kilę iš asmenvardžio. Be kita ko, kildinti šiuos vandenvardžius iš asmenvardžių neleidžia ir gretiminės ežero vardo formos *Zeīmenes|Zeīmenys*, nes jų morfologija rodo priebalsinio kamieno apeliatyvo fleksiją, visai nebūdingą asmenvardžiams.

Taip pat visai neįtikinamai A. Zenas kildina iš asmenvardžio ir upėvardį *Sālantas*, kuris neatskirtinas nuo upėvardžių *Saliētis* (Debeikiai), *Salýtė* (Raseiniai), *Salōtė* (Kapčiamiestis), *Saltekỹs* (Viduklė), *Salūkė* (Stakliškės), *Sālupis* (Gaurė ir Kiduliai), *Salūpis* (Panemunėlis ir Stačiūnai). Visai įtikinamą šio upėvardžio etimologiją (*Sal-antas*: pr. *salus* „Regenbach“; plg. dar lie. *salvēti* „pamažu tekėti, sunktis“. — B. S.) yra davęs H. Krahe³.

A. Zeno bandymus šiuos vandenvardžius kildinti iš asmenvardžių įtikinamai yra kritikavęs ir J. Otremskis⁴.

Visiškai pasikliaudamas savąja vandenvardžių antroponiminės kilmės koncepcija, A. Zenas lietuvių vandenvardžius ima sieti su vokiškais (!) asmenvardžiais: „*Gal̄m-onas* yra vokiečių *Hallmann* arba *Hellmann*, iš kurio, galimas daiktas, paeina ir *Al̄menas*“⁵. Šitokia etimologija tikrai yra iš piršto išlaužta. Ežero vardas *Al̄menas* (Linkmenys) neatskirtinas nuo vandenvardžių *Al̄majas* (ež. Linkmenys), *Al̄mė* (up. Siluva) bei *Almuonė* (up. Kraupiškės) ir sietinas su lietuvių apeliatyvais *almuō*, *almėti*⁶, o upėvardis *Galmonas* (Batakiai), mums atrodo, neatskirtinas nuo tokių baltų vietovardžių, kaip prūsų *Galmen*⁷ ir latvių *Galmene*⁸, kurie savo ruožtu sietini ir su baltų vandenvardžių šaknimi *gal-|gel-|gil*.

A. Zeno nuomonę, kad upėvardis *Baužas*, esąs kilęs iš lenkų asmenvardžio *Bohusz*, įtikinamai jau yra paneigęs J. Otremskis, parodydamas, kad *Bohusz* < *Bogu-slaw*, o lietuvių *Baūžas* < *baūžas* „hornlos“⁹.

² Žr. Jan Otrębski, „Beiträge zur Namenforschung“, 1958, p. 189.

³ „Grundsätzlich könnte also *Sālantas* erst einzelsprachlich von einem dem pr. *salus* entsprechenden, dem Litauisch später abhanden genommenen Appellativum ausgegangen sein“. H. Krahe, *Der Flußname Salantas*, „Beiträge zur Namenforschung“, 3, 1960, p. 259.

⁴ Jan Otrębski, *Beiträge zur baltisch-slavischen Namenkunde*, „Beiträge zur Namenforschung“, 1, 1961, p. 42.

⁵ *Galmonas* ist deutsches *Hallmann* oder *Hellmann*, worauf möglicherweise auch *Al̄menas* zurückgeht“. (p. 46).

⁶ Žr. K. Būga, *Rinktiniai raštai*, III, Vilnius, 1961, p. 413.

⁷ G. Gerullis, *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig, 1922, p. 35.

⁸ A. Bielenstein, *Die Grenzen des lettischen Volkstammes...*, St. Petersburg, 1892, p. 254.

⁹ Žr. Jan Otrębski, *Beiträge zur baltisch-slavischen Namenkunde*, „Beiträge zur Namenforschung“, 1, 1961, p. 39.

Šitaip etimologizuodamas vietovardžius, A. Zenas daro metodologinę klaidą, būdingą ir kitiems kalbininkams, kurie kartais bando aiškinti atskirus vietovardžius atsietai nuo jų variantų, išplėsdami juos iš toponiminio kontinuumo ir iš nacionalinės vardyno sistemos, neperpratę baltų tikrinių vardų visumos. Antai R. Šmitleinas savo knygoje apie lietuvių vietovardžius *Pāsvalį* sieja su suomių apeliatyvu *paasi* „akmuo“¹⁰, nenumanydamas, kad *Pasvalys* padarytas iš upėvardžio *Svalià* su priešdėliu *pa-*.

Čia labai pravartu prisiminti, ką apie vandenvardžių etimologijos metodą rašė K. Būga dar 1923 m.: „Ir tiktai tuomet, kai bus jau sugretinti tarp savęs tos pačios kilmės upėvardžiai ir nustatytas geografiškasis jų pažinimo (išplitimo, išplatos) plotas, tegausime teisę ieškoti tiriamajam upės vardui etimologijos, kuri surandama esti tikrinio upės vardo sugretinimu su bendriniais vardais“¹¹. Savo ruožtu mes turime dar pridurti, kad toks tikrinių vardų lyginimas turi būti griežtai struktūrinis, t. y. vietovardžius galima vieną su kitu lyginti tik tiksliai skiriant jų darybinius komponentus, o lyginant vietovardžius su apeliatyvais, reikia paisyti ir semantikos toponimiškumo.

A. Zenas ne visur įtikinamai aiškina ir lietuvių vandenvardžių morfologiją. Kalbėdamas apie sudurtinius upėvardžius, kurių antrąjį komponentą sudaro *upė*, A. Zenas teigia, kad vyriškosios giminės formų atsiradimas šalia moteriškosios giminės formų (*Šveñt-upė*, *Šveñt-upis*, *Švent-upys*) aiškintinas vyriškosios giminės diminityvų (*upėlis*, *upeliukas*, *upeliūkštis*, *upókšnis*) buvimu šalia moteriškosios giminės apeliatyvo *upė* (p. 43).

Vargu čia galėjo veikti tokia semantinė giminės kategorijos analogija. Įtikinamiai šis dalykas paaiškinamas morfologiškai. Mums atrodo, kad šių sudurtinių vandenvardžių kamiengalio įvairumas tiesiogiai priklauso nuo antruoju komponentu einančio apeliatyvo gretiminių formų: *upė*; *upis*, *-ies*; *ùpis*, *-io*. Žinoma, taip yra tik tais atvejais, kai šis apeliatyvas eina antruoju komponentu, nekeisdamas savo kamiengalio, t. y., pirminiuose sudurtiniuose upėvardžiuose. Tačiau *Šveñtupė*, *Šveñtupis* bei *Šventupys* gali būti ir antriniais dariniais¹².

Čia suminėta tik dalis A. Zeno straipsnyje pastebėtų netikslumų. Tačiau ir iš jų aiškiausiai matyti, kad negalima vietovardžių aiškinti, pasikliaujant atsitiktiniais jų fonetikos panašumais su asmenvardžiais ar apeliatyvais, kaip A. Zeno daroma su *Almenu*, *Baužù* ir *Galmonu*. Tokie aiškinimai mažiausiai primena motyvuotą etimologiją ir dvelkia tendencinga spekuliacija.

B. Savukynas

¹⁰ „Dans *Pasewalk*, ville de Poméranie et nom allemand de la bourgade lituanienne de *Pasvalys*, le premier élément ne peut être autre chose que le finnois *paasi*=pierre“. R. Schmittlein, *Études sur la nationalité des Aestii*, t. 1, Toponymie lituanienne, Bade, MCMXLVIII, p. 202.

¹¹ Žr. „Tauta ir žodis“, I, Kaunas, 1923, p. 14.

¹² Žr. P. Skardžius, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius, 1941, p. 434 tt.